

Александър Филов

АРХИТЕКТУРА И ЛИТУРГИЧНИ ФУНКЦИИ НА СКЕВОФИЛАКИОНА НА ВЕЛИКАТА ЦЪРКВА „СВ. СОФИЯ“ В КОНСТАНТИНОПОЛ

Abstract: Alexander Filov, *Architecture and Liturgical Functions of Skevophylakion at the Great Church St Sophia in Constantinople*

This research offers a new perspective on the liturgical function of the skevophylakion at St. Sophia Church in Constantinople.

Keywords: *Orthodox Liturgy, St. Sophia Church, Constantinople, Byzantine Rite, Liturgics, Orthodox Church Rite*

Хипотетичното възстановяване на Великия вход като част от литургията от времето на предиканоборческата епоха в Константинопол изисква обстойното разглеждане на една малка и архитектурно незначителна сграда като скевофилакиона на Великата църква „Св. София“. Поради това тази постройка привлича от десетилетия вниманието на много учени. Феридун Диримтекин, бивш директор на Музея на „Св. София“ (Ayasofya Müzesi), е първият, който изследва обстойно архитектурата на скевофилакиона, документирал е основния план и неговите части. Докладът му е публикуван през 1961 г.¹ През 1979 г. неговият колега Сабахатин Тюркоглу прави разкопки до най-ниското ниво във вътрешността на сградата, като достига първото подово ниво и там открива конзоли, украсени с акантови листа, филизни мотиви и други мраморни фигури, принадлежащи на старото обзавеждане. Доклада със съответната документация той публикува няколко години по-късно². През 2007 г. проф. Урс Пешлов от Университета в Майнц е извършва кратко проучване, като пра-

¹ Dirimtekin, F. «Le skevophylakion de Sante-Sophie», *Revue des études byzantines* 19 (1961), 390-400.

² Türkoğlu, S. «Ayasofya Skevophilakionu Kazısı», *Ayasofya Müzesi Yıllığı* 9 (1984), 25-35.

ви снимки на сградата и доказателствените следи в интериора. Целта му е да намери нови факти за по-точна датировка на постройката³. Робърт Тафт и Томас Матю се базират върху изворите, за да проучат евхаристийните последования, извършвани във и около скевофилакиона, опитвайки се да разберат как тази постройка е била използвана в Юстиниановия и след Юстиниановия период⁴. Техните изследвания показват, че в предиконоборческия период, а вероятно и по-късно, тази сграда е използвана не само за съхраняване на богослужбни одежди и църковна утвар, но също така е служила като отправна точка на „Великия Вход“, процесията, която пренася предварително подготвените евхаристийни дарове към главния олтар на „Св. София“ по време на Божествената литургия. Разбира се, не без значение са и анализите на Джордж Майеска относно вътрешното устройство на сградата⁵.

Преди да навляза в темата, бих искал да изясня значението и наименованието на този вид постройки. Практическата необходимост от помощни помещения в близост до олтара се забелязва в ранната история на християнството. Миряните са дарявали хляб, вино и други предмети, когато влизали в църква. Дяконите получавали даровете, подбирали хляб и вино за деня на службата и ги занасяли до светилището⁶. Има доказателства, че олтарите в много сирийски църкви от IV и V в. са били фланкирани с помощни помещения. Рихард Краутхаймер посочва, че е трудно да се докаже предназначението на тези помещения през този период и как тяхната употреба е имала някакво отношение към по-късните развития. Това, че такива

³ Peschlow, Urs. *Observations in so-called Skevophylakion of Ayasofia in Istanbul. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara, 2009, 391.

⁴ Taft, R. “Quaestiones disputae. The Skevophylakion of Hagia Sophia and the Entrances of the Liturgy – Revisited”, *Oriens Christianus* 81, 1997, 1-35; 82; 1998, 53-87. Mathews, T. *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy* (University Park. PA and London 1971), 154-162.

⁵ Majeska, G. “Notes on the skeuphylakion on St. Sofia”, *Византийский временник* 55 (80). 1994, 212 – 215. Виж също: *Russian travelers to Conastantinople in the fourteenth fifteenth centuries* 1984, 114 – 156.

⁶ Gordana, B. *Les Chappelles Annexes des Églises Byzantines*, Paris, 1969, 58-59. От практическа гледна точка, дякониконът би трябвало да се намира до главния вход, независимо от местонахождението на вратите и на място, където дяконът стоял, за да получава даровете.

църкви са били открити в малки провинциални градове, показва, че създаването на такива странични помещения в непосредствена близост до олтара (фиг. 1), независимо от предназначението им, е вече въпрос на пространствена икономия⁷. Смисълът на термина дяконикон в църковните сгради в източните провинции се определя от надписите и изкопните данни. Общите служби на дяконите също трябва да бъдат взети под внимание като важно свидетелство.

Ранен извор, който наемква за съществуването на дяконикон, е 21-во правило на Лаодикийския събор, датиран около 360 г.: „Иподякони не трябва да заместват дякони и да се докосват до свещените съсъди“⁸. Това се отнасяло до злоупотреби на иподякони, които се отъждествявали с дякони при извършването на литургията. Забранявало им се е по време на Евхаристията да се докосват до свещените съсъди, когато в тях са били поставени Светите Дарове. Валсамон тълкува това правило, като посочва, че те трябвало само да се погрижат за тези съсъди след службата, като ги почистят и занесат на мястото им, т.е. в дяконикона⁹. Това правило е било преведено на латински и одобрено на поместния църковен събор в град Агата (дн. Агд, Южна Франция) през 506 г. Канон 66 на този събор уточнява, че е било забранено на непосветени да влизат и да се докосват до свещените съсъди в секретариума, който гърците наричали дяконикон¹⁰. В случая участниците в събора отъждествяват секретариума и дяконикона, които имат идентични функции.

Този провинциален модел не е бил последван тогава в Константинопол, затова на няколко крачки извън входа от североизточната страна на църквата „Св. София“ стои скевофилакиона (фиг. 2), който изпълнявал функциите на двете сирийски странични помещения. Подобни помощни постройки са характерни не само за Великата църква. Разполагаме със свидетелства за наличие на такъв вид сгради към четири константинополски църкви, в които е служел патриаршеският клир. Освен „Св. София“, това са „Света Ирина“, „Свети

⁷ Krautheimer, R. *Early Christian and Byzantine Architecture*, New York, 1986, 141-143.

⁸ Rhalles, G. A., Potles, M. *Σύνταγμα των θείων και ιερών κανόνων*, Athens, 1852, vol. 3, p. 190: ὅτι οὐ δεῖ ὑπηρετάς ἔχειν χώραν ἐν τῷ διακονικῷ καὶ ἀπτεσθαὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν.

⁹ *Ibid.*, 190.

¹⁰ Mansi, J. Ds. *Sacrarum consiliorum nova et amplissima collectio*, Graz, 1960², vol. 8, 336: quoniam non oportet insacratos ministros licentiam habere in secretarium, quod Graeci diaconicon appellant, ingredi et contingere vasa domonica.

Теодор Сфоракиос“ и „Света Богородица“ във Влахерна¹¹. Съкровищниците на тези църкви са били в отделени от тях постройки, намиращи се в североизточния им край. Единствено тази на Влахернската църква от V в. е била разположена от югоизток¹².

Думата скевофилакион е с гръцки произход (σκευοφυλάκιον). Съставена е думите σκεύος – „съд, прибор, инструмент“ и φύλαξις – „пазене, съхраняване“, или нейната производна φυλάκιον, т.е. място за съхранение или запазване на багаж и съдове. Византийските извори използват различни названия за тази ротонда или външна сграда. Византийците са били известни със своята склонност към евфемизми, т.е. прибегвали до разнообразие от изрази за едни и същи неща, което е очевидно за взаимозаменяемата литургична употреба на наименованията *скевофилакион*, *дяконикон* или *протезис* в един и същ контекст¹³. В българската богословска литература се употребяват почти същите или подобни названия: *предложение*, *проскомидия*, *протезис*, *дяконикон*, а според архимандрит Авксентий¹⁴, често неправилно е назоваван *жертвеник*; в руски език – ризница, следвайки определението на Тафт и Матюс за този вид сграда. Изследователи като Майнстоун¹⁵, Майеска¹⁶ и Диримтекин¹⁷ го наричат още *съкровищница*.

Роланд Майнстоун описва скевофилакиона на Великата църква като триетажна структура, почти кръгла по план, покрита с купол и разположена в близост до нейния североизточен ъгъл¹⁸. Преди да

¹¹ Rudolfus Schoell, Guilelmus Kroll (eds.), *Corpus Iuris Civilis III Novellae* (Berlin, 1899), 20-21; *The Jaharis Gospel Lectionary – The story of a Byzantine book*, New York, 2009, 35.

¹² *Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού, Κωνσταντινούπολη* [електронен ресурс към ноември 2013 г.] [http:// constantinople.ehw.gr/ Forms/ flLemma Body Extended.aspx? lemmaId =11778#chapter_0](http://constantinople.ehw.gr/Forms/flLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=11778#chapter_0).

¹³ Taft, R. *The Great Entrance: A History of the Transfer of Gifts and other Preanaphoral Rites of the Liturgy of St. John Chrysostom*. Rome, 1978, 201-202. Названието „протезис“ предполага неговото използване като евфемизъм.

¹⁴ Авксентий, архим. *Литургика*. 2005, 99-100.

¹⁵ Mainstone, R. J. *Hagia Sofia: architecture, structure and liturgy of Justinian's Great Church*, 1988, 137. Думата, която той ползва, е *treasury*, която буквално от английски език се превежда като *съкровищница*, *хазна*.

¹⁶ Majeska, G. *Op. cit.* 112. Този автор използва също английската дума *treasury*.

¹⁷ Dirimtekin, F. *Op. cit.* 391. Тук вече се използват думи от фр. *trésor* – „съкровищница“, и *sacristie* – „ризница“.

¹⁸ Mainstone, R. J. *Op. cit.* 137.

бъде предприета реставрацията на сградата в началото на XX в., тя е била използвана за съхранение на книги. Съгласно сведенията на Диримтекин¹⁹, при възстановителните работи през 1909 г. всички стени на „Св. София“ и скевофилакиона са били изчистени за обновяване на мазилката, като са извършени изкопни дейности. Това е дало възможност да се разгледа метода на строителството, да направят сравнителен анализ на техническото изграждане на двете сгради и опит да се определи комуникацията между тях. Според резултатите той публикува размерите на тази структура. Вътрешният кръг на постройката е с диаметър 11,80 м. Отвън фасадите от север и от юг запазват своята кръгла форма, а тези от изток и от запад са по-плоски. Затова външният диаметър север-юг е с размер 14,75 м., а диаметърът изток-запад е само 13,50 м. Стените също не са с еднаква дебелина. Прозорците, които Диримтекин смята, че са съществували в партерното помещение, са зазидани и са образувани дванадесет ниши, чиято широчина варира от 1,45 м. до 1,78 м. Според него²⁰ те са подобни на прозорците в Студийския манастир „Св. Йоан Предтеча“, построен в началото на втората половина на V в.²¹

Наблюденията на немския учен Пешлов показват, че стените във вътрешността на постройката са координирани в три зони, като между най-горното и двете по-ниски нива има вътрешни различия. По-ниските пояси са били изградени от редуваща се тухлена и каменна зидария. Той споменава за осем арковидни ниши и три арковидни врати в първо ниво и 12 арковидни ниши на второ ниво. Най-високата зона е била изградена изцяло от тухли, като нишите в нея са по-големи от тези в другите зони и са еднакви по размер и разстояние. Между първото и второто ниво има 20 малки отвора с тухлени

¹⁹ Dirimtekin, F. *Op. cit.* p. 394.

²⁰ *Ibid.* 394.

²¹ Този манастир се намира на седмия хълм на Цариград Ксиролоф. Построен е през 462 г. от патриция и бивш консул Студий, който е бил един от преселилите се по заповед на император Константин II римски сановници в Цариград. През 465 г. в манастира се настанила част от общината на акимитите (т.е. „незаспиващите“, тъй като извършвали денонощно богослужение). Монасите от тази обител взели активно участие в борбата срещу императорите иконоборци през VIII и IX в. Сред защитниците на иконопочитанието особено се отличил игуменът на манастира св. Теодор Студит. Електронен ресурс: http://historicalcities.narod.ru/photo-studiyski_manastir.html

арки, подобни на ниши. В някои от тях все още се виждат остатъци от счупени каменни конзоли. Парчета от тях са открити и по пода на скевофилакиона (фиг. 3)²². Според Матю те са поддържали горния етаж, като по този начин са предоставяли допълнително пространство за голямото количество църковна утвар и реликви, които са съхранявани там²³. Тюркоглу също счита, че те са крепели галерията, която е била разположена около стените на горните секции на сградата с дълбочина от 1,50 до 2 м. и малко стълбище от дървени дъски, водещо към нея и даващо достъп до съдовете, съхранявани в нишите (фиг. 4). Впоследствие неговата горна част е била съборена²⁴.

В серията от ниши, заобикалящи вътрешните стени на най-ниското ниво, вероятно е имало построени шкафове или скринове, съхраняващи свещените съсъди и предмети (вещи). Предполага се, че скевофилакионът е имал такива шкафове на приземното ниво, понеже хартофилакът ги е отварял на Утренята на Велика Събота, така че императорът да може да прекади съкровищницата и нейното съдържание²⁵.

В доклада на Пешлов се уточнява, че по някои части от стените на приземния етаж все още има следи от щифтове, което показва, че те са били покрити с мраморни плочи, които сега липсват. Каменният строителен материал е бил отстранен в непознат период, за да бъде използван по всяка вероятност в конструкцията на други сгради, и само отделни парчета от него са останали по пода²⁶.

Цокълът от вътрешната страна на скевофилакиона дава важни доказателства за промените, които могат да бъдат видени тук. Една врата с двойна арка от тухли в южната стена в посока към Великата църква на по-късен етап е зазидана внимателно (фиг. 5). Понеже мраморната основа минава през зазиданата стена, очевидно е, че е правена, след като тази врата е излязла от употреба²⁷. Тюркоглу говори вероятно за тази врата в своя доклад, като описва, че е „имало

²² Peschlow, Urs, *Op. cit.* 391.

²³ Mathews, T. *Op. cit.* 16.

²⁴ Türkoğlu, S. *Op. cit.* 25-35.

²⁵ Woodrow, Zoe Antonia, *Imperial Ideology in Middle Byzantine Court Culture: The Evidence of Constantine Porphyrogenitus 's De Ceremoniis*, 2001, 44-79; *De Ceremoniis* I, 44 (35).

²⁶ Peschlow, Urs, *Op. cit.* 392.

²⁷ *Ibid.* 392.

широка врата на север“, според Тафт явно е мислел за южната част на ротондата²⁸, след това пише „врата за достъп до „Св. София“²⁹.

В западната част на сградата се вижда още една врата, в горната си част с арка от тухли, която е била застроена с отломки от стена в по-късен период (фиг. 6). Тук мраморната основа завършва открита. Може да се приеме, че тя е продължила да съществува или е отворена при покриването на стените с мраморни плочи в същия етап на обновяване на сградата – по всяка вероятност по време на строителството на Юстиановата Велика църква. Логично е заедно със строежа на новата „Св. София“ или след него скевофилакионът да е бил реновиран и пригоден да функционира съгласно нейния план и изискванията на богослужението.

В своите изследвания Майеска също стига до хипотезата, че в периода, когато е функционирал като съкровищница на Великата църква, скевофилакионът е имал два входа. Ученият се базира на писмен източник като *Grottoferrata Euchologion*, ръкопис на Великата църква, в който е описано как по време на кръщението, на Велика събота, патриархът слизал от трона си в „Св. София“ и отивал до големия баптистерий през скевофилакиона. Този баптистерий, който в момента не съществува, се е намирал от северната страна на църквата, на запад от ротондата³⁰.

Роберт Тафт и Томас Матю дават сведения за подовата настилка на скевофилакиона или по-точно за планировката на подовите плочи, навътре от застроената западна врата. Според тях те са правоъгълно планирани и са от зелен мрамор, подобно на знака П. Тя води в посока към източния край на ротондата и завършва със затворения край на формата П. Пред източната стена, според Тафт, се разкрива

²⁸ Taft, R. *Divine Liturgies – Human Problems in Byzantium, Armenia, Syria and Palestine*. 2001, VII, 13 и посочка 75.

²⁹ Türkoğlu, S. *Op. cit.* 25-35, вж. Müller-Wiener, W. *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls: Byzantion, Konstantinupolis, Istanbul bis zum Beginn d. 17 Jh.* 1977, Tübingen, 91. По-късно контрафорсът на император Андроник II (1282-1328) е блокирал този вход. Факт е, че след като византийците превземат или по-точно си връщат Константинопол от латинците през 1261г., Великата църква е в лошо състояние. Затова през 1317 г. Андроник II наредил да бъдат построени четири нови контрафорси или подпори (Πυρακίδας) в източната и северната част на църквата, като ги финансира с наследството на починалата му съпруга Ирина Монфератска.

³⁰ Majeska, G. *Op. cit.* 214 и посочка 20.

пространство, в което би трябвало да се намира протезисната маса или жертвеникът. Поради факта, че олтарът с олтарната маса (менза) се поставя винаги в източния край на църковните сгради, може да се предположи, че тази „протезисна маса“ също е стояла в източната страна на скевофилакиона³¹. Съгласно това предположение и фактите, които го подкрепят, използването на скевофилакиона за подготовка на даровете по време на Проскомидийния чин означава, че там наистина би трябвало да има маса, на която дяконът да получава хляба и виното за Евхаристийното богослужение във Великата църква. Тази протезисна маса трябва да е била голяма, ако се вземе предвид големият брой на богомолците, участващи в светата Евхаристия и вземащи причастие в църквата „Св. София“³².

Точният период на строителство на скевофилакиона все още не е напълно установен. Може да се предположи, че това е единствената запазена постройка (структура), свързана с първата (360) и втората Велика църква (415), предшественици на днешната „Св. София“ (537). Тафт и Майнстон разглеждат двата по-ниски етажа на ротондата като малката сграда, за която Паладий Еленополски разказва, че е оцеляла по чудо от пламъците при опожаряването на първата Велика църква по време на бунтовете в Константинопол, които започнали след като императрица Евдоксия изпраща в изгнание тогавашния патриарх св. Йоан Златоуст на 20 юни 404 г.³³ Не би трябвало да има някаква причина след това, според Майнстон, скевофилакионът да бъде възстановен и неговото обособяване от Теодосиевата Велика църква да го спаси отново от огъня през 532 г., особено ако тогава, както сега, е имал тухлен купол. Тафт се позовава също така на факта, че настоящата Юстинианова църква, осветена през 537 г., от време на време е била наричана „стар скевофилакион“ (τὸ παλαιὸν σκευοφυλάκιον)³⁴.

Различията показват, че двата по-ниски етажа са от един период, а най-горният етаж е по-късно изменение. Отстраняването на пълнежа при разкопките от 1979 г. и разкриването на вътрешното лице

³¹ Taft, R. *Op. cit.* VII, p. 13. Лична писмена кореспонденция между Робърт Тафт и Томас Матю, писма от 04.10.1980 г. и 13.09.1981 г.

³² Majeska, G. *Op. cit.* p. 212.

³³ Taft, R. *Op. cit.* 13; Palladius. *Dialogus de Vita S. Ioannis Chrysostomi*, PG 47, 35-36.

³⁴ Taft, R. *Op. cit.* 13. *Codex Dresden A 104*.

на стените хвърлят допълнителна светлина върху това. В своя доклад Тюркоглу уточнява, че след съответния анализ на почвата се установява, че това е тиня, утаена от нахлула вода или разложени останки от отпадъци, изхвърляни там. Според неговата хипотеза всичко това е следствие от грабеж на сградата по време на латинската инвазия от 1204 г., който се позовава на факта, че са намерени само малки предмети³⁵. Няма подробно проучване на техниката на зидарията на този етап, а един цялостен доклад би направил трудно всякакво допълнително проучване и сравнителен анализ.

От археологическа гледна точка е възможно тази сграда да бъде датирана към края на IV в. или началото на V в. Феридун Диримтекин изследва зидарията и мраморната облицовка (*intrados*) в рамките на нишите и прозорците на скевофилакиона и смята, че имат най-близки паралели с църквата на св. Йоан Студит, която е от средата на V в. Той достига до заключението, че цялата структура е била по всяка вероятност от това столетие³⁶. В тази насока работи и Майнстон, според който техниките на по-долните етажи са подчертано по-различни от тези, които се виждат в зидарията от VI в. на Юстиниановата Велика църква. Анализирайки наличните веществени доказателства, той предполага, че двата по-ниски етажи вероятно са били от IV в. или началото на V в., а най-горната зона би трябвало да е добавена един век по-късно³⁷. Пешлов прави хипотетична датировка на сградата около средата на V в., което според него може да се потвърди от стила на украсата на конзолите³⁸.

Ако се опитам да направя обобщение на предположените, може да се направи заключението, че данните от разкопките поставят въпроси, които все още търсят своя отговор. Ако тази сграда не е била издигната за второто освещаване на „Св. София“ през 415 г., но около половин век по-късно, било ли е направено това с цели или нужди, които не са съществували преди това? Друг актуален въпрос е защо южната врата с директен достъп до църквата е била зазидана. Задълбоченото разглеждане на историческото развитие на литургията през тази епоха и сондажите под нивото на пода би трябвало да

³⁵ Türkoğlu, S. *Op. cit.* 25-35.

³⁶ Dirimtekin, F. *Op. cit.* 394.

³⁷ Mainstone, R. J. *Op. cit.* 137.

³⁸ Peschlow, Urs, *Op. cit.* 393.

помогнат да се намери отговор на тези въпроси, а също така да се развие успешно реконструкцията на автентичното вътрешно обзавеждане на ротондата. Със сигурност може да се каже, че в началото на VI в., когато Великата църква на Юстиниан е била построена, сградата на скевофилакиона е била променена и реновирана. Не само интериорът е бил обзаведен с мрамор, но и главният вход е бил изместен на запад (фиг. 7).

Опит за хипотетично възстановяване на интериора прави Майеска, който е категоричен, че съхранението на скъпоценните литургични свещени съсъди, използвани във Великата църква, е основната функция на скевофилакиона. Той споменава за запазен опис на съдържанието на сградата, направен през октомври 1396 г., в който се изброяват „златни и сребърни чаши, подноси за нафора (*patens*), евангелски книги и различни богослужебни покривала (покривци) за съответните съсъди, на много от които липсвали перла или нещо друго тук или там“. Това напомня според него за трудните времена, в които империята на Палеолозите е навлязла³⁹. Майеска отбелязва, че скевофилакионът е служел като хранилище не само на църковните съсъди, но също така и на свещените реликвии. Двама посетители според него са оставили описания на чудодейните предмети, които са видели и почели в тази сграда през XII в. Това са Mercati Anonymus и Добриня Ярдекович, по-късно Антоний, архиепископ на Новгород. Най-почитаните сред тези реликвии са „кръстът, показващ височината на Христос, когато той е ходел по земята (украсен е със сребро, злато и скъпоценни камъни), кръв от прободена икона на Христос, кръв и главата на Свети Пантелеймон, пелени от Рождество Христово, както и подаръци на Влъхвите, парче от светия кръст и много други“⁴⁰.

След разглеждане на част от данните на археологическите разкопки и изворния материал, основният литургичен въпрос е каква е била комуникацията между скевофилакиона и Великата църква. Този проблем е свързан с формата на трите процесии във Византийската евхаристийна литургия: Малкия вход, Великия вход и отпуста.

³⁹ Списъкът на църковни съсъди, лампи и кадилници, запазен във: *Διήγησις περὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας*, 99-100, със сигурност е фантазиране; G. Dagron, *Constantinople imaginaire. Etudes sur le recueil des Patria*, Paris. 1984, 249-251.

⁴⁰ Majeska, G. *Op. cit.* 213-214.

Все още се дискутират местата и броят на вратите на сградата и също така: 1. Мястото на протезиса или дяконикона, където патриархът се е обличал и извършвал съответните последования (молитви) преди службата, където дяконът отивал да подготви даровете за Великия вход и където клирът е връщал неупотребените дарове в края на службата; 2. Кога и как патриархът е извършвал своя вход в църквата; 3. Маршрутът на процесииите.

Краткото разглеждане поотделно на тези важни части на византийската Евхаристия, извършвана във Великата църква, ще ни даде една по-ясна представа за литургичните функции и значението на скевофилакиона.

Малкият вход според Матю и Тафт⁴¹ е първата тържествена процесия на византийската литургия. Според тях в дни, когато е нямало стационарна литургия, Малкият вход се е извършвал с процесия, която е започвала от скевофилакиона, отправяла се е в западна посока покрай северните стени на „Св. София“, и е влизала през нартекса и главния вход на Великата църква⁴².

Тафт, базирайки се на два извора на Василиевата литургия – Йоханисбергова и Пиромалова редакции (кодекси), смята, че в нестационарни дни патриархът е бил в скевофилакиона за молитвата на протезиса преди започването на литургията. Един свещеник и дякон давали началото на Литургията на словото (енарксиса), докато другите от клира придружавали патриарха към нартекса, очаквайки входа пред Царските (императорските) двери⁴³. Понтификалният диатаксис от Cod. British Library Add. 34060 описва тази част (етап), както следва: 1. Когато архидяконът получавал разрешение, енарксисът започвал и са се пеели антифоните. 2. И когато идвало времето за входа, епископът сядал пред красивите врати и се покланял три пъти на изток. 3. Тогава архидяконът, който пренасял Светото Евангелие, казал: „Нека се помолим на Господа“ (Господу помолимся), а стоящите наблизо казвали „Господи, помилуй“ (*Kyrie eleison*), епископът се покланял леко и се молел с молитвата на Входа: „Владико Господи

⁴¹ Taft, R. *Great Entrance*, 187.

⁴² Taft, R. *Op. cit.* 196.

⁴³ *Ibid.* 265-270. Към изворите можем да добавим и по-късни издания: 'Архιερατικόν (Athens, 1994), 18-19, където епископът прави своите възпоменания и казва Протезисната молитва точно преди процесията на Великия вход.

Боже наш...“ 4. След това той целувал евангелието, без да се покланя, и придружаван от двама архонти (дякони), влизал и се отправял към Светите двери. 5. И след поклон към тях целувал светата икона отляво и влизал в олтара⁴⁴.

Въз основа на рубриката във Йоханисберговата редакция (section V.IV.1.b & 3–6) Тафт предполага, че „преди идването на патриарха един презвитер и един дякон влизали в църквата“ за началото на Литургията на Словото, докато патриархът и другият клир са били все още в скевофилакиона и влизали в църквата съответно по-късно⁴⁵.

По-късно, през XI в., външният скевофилакион губи постепенно своите функции. Епископът вече се обличал в църквата и присъствал на литургията от самото начало, където, седнал на трон, очаквал Малкия вход, първоначално в нартекса, а по-късно в централния кораб.

В дни, когато е била извършвана стационарна литургия, входната (на малкия вход) процесия е идвала от друго свято място и минавала през нартекса към олтара. В дните, когато литургията не е била предшествана от стационарна процесия, тържественият вход се формирал в нартекса, като част от клира придружавала патриарха в процесия, идваща от скевофилакиона (Cod. British Library Add. 34060)⁴⁶.

Втората процесия при извършването на евхаристията е Великият вход, преди който принесените от миряните дарове са били подготвяни в скевофилакиона. Един от ранните извори като *Chronicon Paschale* (Пасхална хроника) от първата половина на VII в. споменава Литургията на Преждеосветените дарове като „пренасяне на предвабително осветените дарове към олтара от скевофилакиона“⁴⁷. Както знаем, процесията на Великия вход в Преждеосвещената и Пълната литургия са паралелни. От по-късния кодекс Dresden A104 от XI в. също така се потвърждава, че скевофилакионът е външната ротонда,

⁴⁴ Taft, R. “The Pontifical Liturgy of the Great Church according to a Twelfth-Century Diataxis in Codex British Museum Add. 34060, I”, *OCP* 45.1979, 284-287, и посочка 12; II *OCP* 46. 1980, 105-107.

⁴⁵ Taft, R. *Divine Liturgies*, VIII, 72-74.

⁴⁶ Taft, R. „The Pontifical Liturgy” II, 105-106.

⁴⁷ Dindorf I, 705–706: ἐν τῷ καιρῷ του εἰσαγεσθαι τὰ προηγιασμένα δῶρα εἰς τὸ θυσιαστήριον ἀπὸ τοῦ σκευοφυλακίου μετὰ τὸ εἰπεῖν τον ἱερέα...

откъдето се извършва пренасянето на даровете в църквата⁴⁸. Свидетелството пък на Антоний от Новгород от 1200 г. е, че външният скевофилакион на „Св. София“ е бил все още място на протезиса⁴⁹.

В случая Великият вход, подобно на Малкия вход, е бил извършван с маршрут отвън, затова трябва да се разгледат възможните маршрути, по които евентуално се осъществявал Великият вход. Тафт предполага, че дяконите, които са отивали към скевофилакиона, за да подготвят Великия вход, са използвали малката врата в североизточната ниша, точно срещу скевофилакиона⁵⁰. При повторното влизане във Великата църква с даровете процесията на Великия вход би могла да използва следните хипотетични направления се е осъществил: 1. Първоначално евхаристийните елементи би трябвало да са пренасяни директно към олтара от западната врата на скевофилакиона в посока на сега зазиданата врата в центъра на североизточната ниша на „Св. София“, която се намирала срещу ротондата (фиг. 8). Тази врата осигурявала най-краткия път от входа на скевофилакиона към църквата с разстояние около 13 м. и е широка 1,4 м., достатъчно, за да премине от там малка процесия. Този маршрут не би бил директен през оста север-юг, ако е минавал през хипотетичната южна врата на скевофилакиона, но на 25 градуса диагонално на югозапад от нея⁵¹. Възможно ли е използването на този малък служебен вход за преминаване на тържествената процесия, носеща големи съсъди и вероятно придружавана от богато облечени духовници, с кандила, свещи, процесиионални кръстове и предмети? Дали е практически това? Когато влезе в църквата, процесията трябва се отправи към олтара през солея и светите двери. С развитието на Великия вход маршрутът се променял, преминавайки отново през вратата на североизточната ниша и през цялата северна галерия в посока запад. Преди нартекса извива към централния кораб и се отправя през солея и централните олтарни двери към Светия престол. Трябва да се отбележи все пак, че Юстиниановата „Св. София“ е била построена след като сградата на ротондата-съсъдохранилище е била вече на това място. Църковните врати и прозорците пък са били наредени според изискванията на

⁴⁸ Димитриевский. *Типиконы* 124, 137-138, 149-150.

⁴⁹ Majeska, G. *Op. cit.* 212-213 и посочка 4.

⁵⁰ Taft, R. *Great Entrance*, 188-189.

⁵¹ Taft, R. *Divine Liturgies*, VII, 14-15 и посочки 77, 78, 79 и 80.

плана на Великата църква, а не на съседния скевофилакион. 2. Друг евентуален маршрут е от западната врата на скевофилакиона в посока към централната северна врата на северната галерия на „Св. София“ (фиг. 9), отправял се е към центъра на подкуполното пространство в централния кораб и оттам през солея и централните олтарни двери към Светия престол. Тази порта на църквата е приспособена за церемониални входи, като разстоянието от ротондата-съсъдохранилище до нея е около 29 м. Тържествените входи на неофитите след кръщелните бдения с патриарха би трябвало да са извършвани през тази врата, защото големият баптистерий се е намирал срещу нея, или през главната западна врата на нартекса⁵². Ако приемем този маршрут, Великият вход би трябвало да се извършва по следния начин: докато епископът четял молитвата за оглашените, дяконите отивали в съсъдохранилището. След като вземали дискаса и чашата, те се връщали, придружени от процесия със запалени свещи, кадилници и ветрила⁵³. Те може би са минавали покрай външната страна на сградата, в посока към средата на северната страна, и са влизали в храма през големите двери в нея, пресичали са северния страничен кораб и стигайки до средата на централния кораб, са се отправяли на изток, за да стигнат до солея през амвона. Несъмнено са стигали до олтара, преминавайки по солея. Епископът вече ги очаквал до престола. Когато на литургията официално присъствал императорът, той посрещал шествието при входа към солея и го съпровождал до царските двери в средата на олтарната преграда. След това се връщал на мястото си в южния страничен неф. 3. Последният вероятен маршрут е през северозападната врата на нартекса, като разстоянието от скевофилакиона до нея е около 67,5 м., а след пресичането на нартекса към нефа – над 100 м. Разбира се, логично погледнато, този маршрут е най-малко вероятен⁵⁴.

Ранен извор като *Chronicon Paschale* свидетелства как даровете и свещените съсъди са били пренасяни от скевофилакиона към бемата по време на Великия вход. Той показва също, че в края на ритуала на причестяването Светите Тайни са били връщани обратно към

⁵² *Ibid.* 15.

⁵³ *Ibid.* VIII, 82-83.

⁵⁴ *Ibid.* VII, 15.

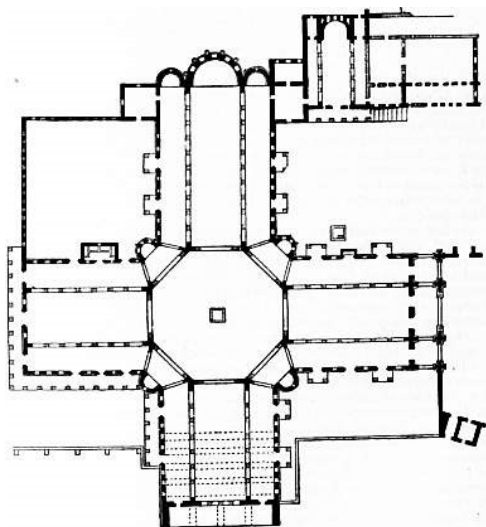
скевофилакиона след причестяването⁵⁵. Тафт посочва, че в някои от изворите се говори, че последната молитва на литургията, молитвата на скевофилакиона, е била произнасян в ротондата по време на употребяването на даровете след пренасянето им от Великата църква⁵⁶.

От изложеното дотук, след краткия анализ на данните от археологическите проучвания и свидетелствата на ранните извори, може да се каже, че много от входните врати на Великата църква са били използвани за преминаване на процесии от скевофилакиона към „Св. София“ и обратно, в зависимост от същността на маршрута и историческото развитие на въпросния процесionalен ритуал. В годините на служението на св. Йоан Златоуст в Константинопол например дяконите са вземали даровете от мястото, където са били оставяни от миряните, и ги пренасяли в олтара. Последният етап от техния път е бил със сигурност солят, свързващ амвона с олтара. Простотата на това практическо действие, което не е придружено нито от пеене, нито от специален ритуал, не може да се сравни с това, в което то се превръща по-късно във византийската литургия⁵⁷. Новата Велика църква осигурила архитектурна среда за литургичния обред, към който от времето на св. Йоан Златоуст постоянно са добавяни нови молитвени последования, а церемониалните процесии са се развивали непрекъснато. От историческа гледна точка V и VI в. са период на формиране не само на византийската литургия, но и на византийската литургична визия, време на връх, пренасочване и нов синтез. Това е период, в който промените във формата, съдържанието и възприемането на литургията се отразяват в последвалото развитие на византийско богослужение чрез съпровождащи промени в неговата архитектурна и иконографска среда. Всичко това е само отражение на развитието в църковния живот и в богословието, което не е нищо друго освен съзерцание върху него.

⁵⁵ Dindorf I, 714: μετὰ τὸ μεταλαβεῖν πάντας τῶν ἁγίων μυστηρίων ἐν τῷ μέλλειν τοὺς κληρικοὺς ἐπὶ τὸ σκευοφυλάκιον ἀποκαθιστᾶν τὰ τίμια ῥιπίδια, δισκάρια καὶ ποτήρια καὶ ἄλλα ἱερα σκεύη ...

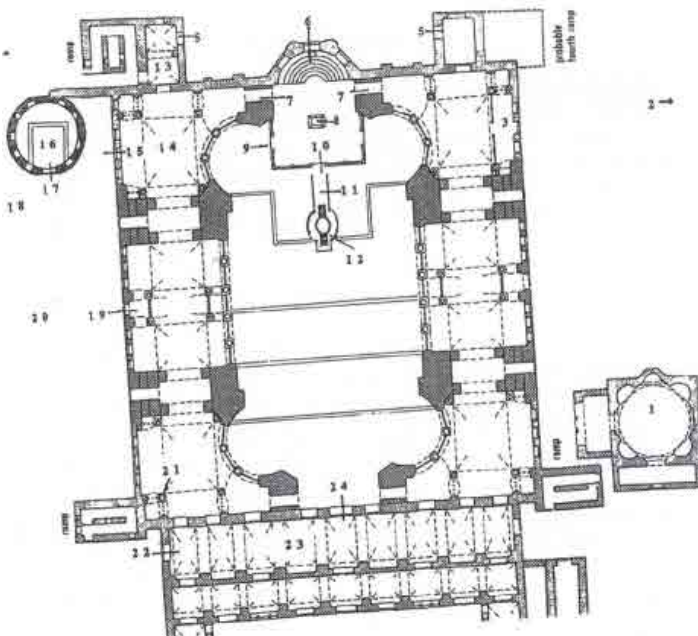
⁵⁶ Taft, R. *Divine Liturgies*, VIII, 65 и посочка 198.

⁵⁷ Wybrew, H. *The Development of the Eucharist Liturgy in the Byzantine Rite*. 1989. Издание на български език, превод на Ина Мерджанова, със заглавие: *Православната литургия* 2002 г., 64-65.

Фиг. 1. Църквата Св. Симеон Стилит от V в., в близост до град Алепо, Северна Сирия. Показва наличие на странични помещения от двете страни на олтара.

1. Малък баптистерий, 2. Августеон, Халке, Императорски дворец, 3. Вероятно място на императорския метаторий, 4. Място на Светия извор, 5. Врата към пасажа на св. Николай, 6. Апсида с трон и синтрон, 7. Пасажи през вторични колони (стълбове), 8. Олтар, 9. Олтарна преграда, 10. Свети двери, 11. Солей, 12. Амвон, 13. Нартекс на гинекейон на дяконисите? 14. Гинекейон на дяконисите? 15. Малка врата в северозападната ниша, 16. Скевофилакион, 17. Западна врата на скевофилакиона, 18. Св. Петър и Св. Ирина, 19. Главна северна врата, 20. Място на Големия баптистерий, 21. Колона на Св. Григорий Чудотворец, 22. Северна врата на нартекса, 23. Царски двери.

Фиг. 2. План на „Св. София“, Константинопол (според Майнстоун, 271)

Фиг. 3. Интериор на скевофилакциона – конзола (Пешлов).

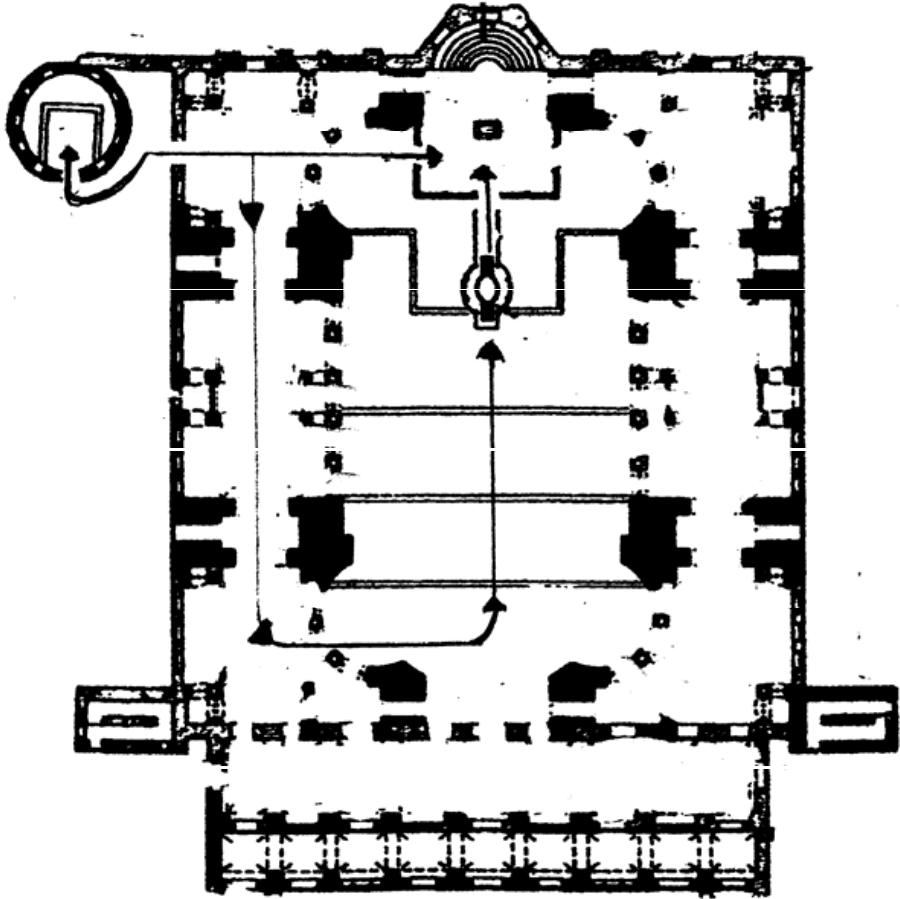
Фиг. 4. Скевофилакционът на храма Св. София в Константинопол (изглед в посока изток) – реконструкция на интериора.

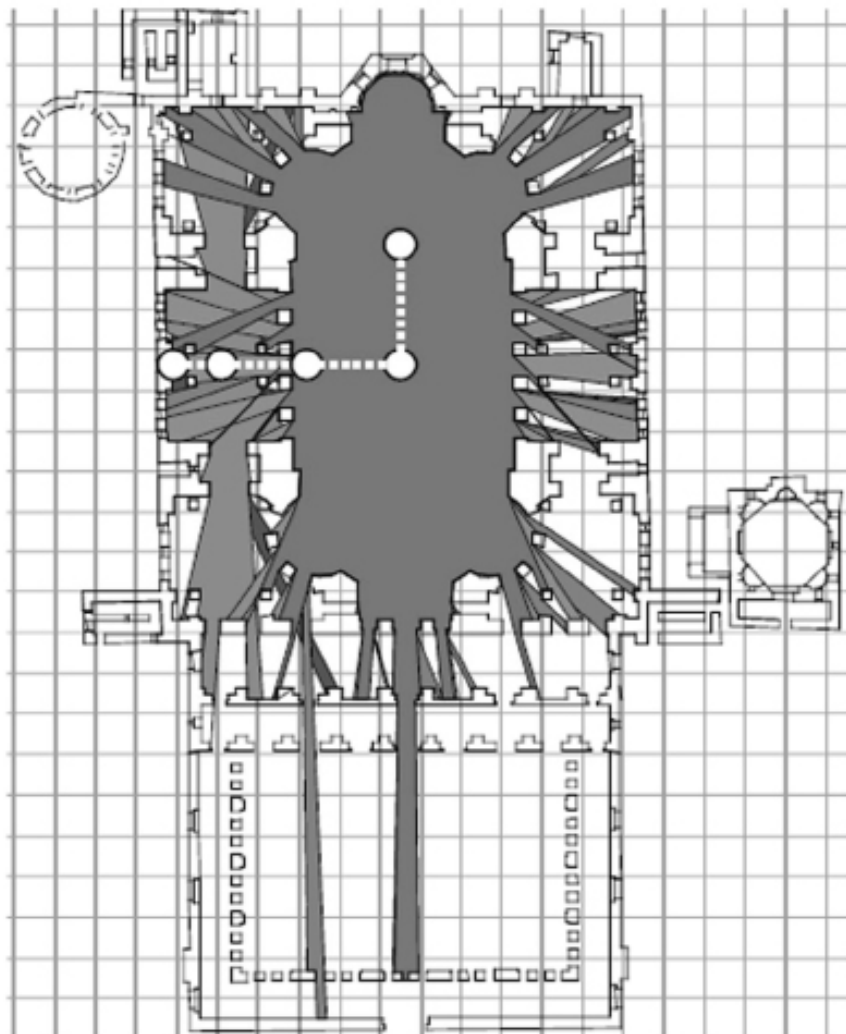
Фиг. 5. Интериор на скевофилакиона – изглед към южната част на сградата (Пешлов).

Фиг. 6. Интериор на скевофилакиона – зазиданата западна врата, част от мраморния под и останки от мраморното обзавеждане (Пешлов).

Фиг. 8. План на Великия вход в Св. София (Съгласно Майнстоун, 271). Стрелките посочват възможни стари и нови маршрути за входа на Евхаристията. Първоначално Евхаристийните елементи би трябвало да бъдат пренасяни от скевофилакциона директно към олтара, в Юстиниановата Св. София маршрутът в крайна сметка се променял, преминавайки през северната галерия и обратно в храма (нефа), преминавайки през солея в олтара.

Фиг. 9. Св. София, Константинопол. Евентуален маршрут на процесията на Великия вход от скевофилакиона до олтара.